

Кегембаева Ж.А.

Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы
Алматы академиясы Ғылыми кеңесінің ғалым хатшысы,
заң ғылымдарының докторы, доцент, полиция полковнигі,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: Kegembaeva@mail.ru

**ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ ФИЛОСОФИЯСЫ МЕН
ОНЫҢ КОНСТИТУЦИЯ ЕРЕЖЕЛЕРІНДЕ КӨРІНІС ТАБУЫ**

Бұл мақалада осы қоғамның жалпыға ортақ құндылықтары, философиялық идеалдары туралы мәселе көтеріледі. Қылмыстық құқық саласына қатысты қылмыстық құқық нормалары қоғамдағы басымдықтар деп танылған құндылықтардың белгілі бір тобын қорғауға бағытталғанын атап өтуге болады. Бұл тұрғыдан қылмыстық заңда қоғамдық әділеттілік көрініс табуы тиіс. Қылмыстық жауапкершілік пен қылмыстық жазалау әділдігін негіздеу мәселесі құқыққа қарағанда әлдеқайда философиялық болып табылады. Автордың айтуынша, соңғы уақытта қылмыстық құқық философиясы мәселелері бойынша жұмыстардың саны көбеюде. Мүмкін бұл мемлекеттің қалыптасуы мен дамуының заманауи кезеңіне байланысты. Қылмыстық құқық философиясы зерттеушілерді қызықтырады, себебі ол қылмыстық заңнаманың мәнін ашуға мүмкіндік береді. Адамның жасаған қылмысы үшін жауаптылық пен әділдік туралы, оның еркін таңдауы мен жазаның пропорционалдылығына қатысты және т.с.с. тиісті ой-пікірлерді танымал философтардың көптеген еңбектерінен табуға болады. Автор қылмысты және оны жасағаны үшін жазаны анықтайтын қылмыстық заң негізгі критерийге сәйкес келуі тиіс: жаза әділ және қоғамдық тәртіпті сақтау үшін қажетті болуы керек деп қорытынды жасайды.

Түйін сөздер: қылмыстық құқық философиясы, қылмыстық-құқықтық саясат, әділеттілік, қылмыс пен жаза, қылмыстық құқықтың негізгі институттары.

Kegembayeva Zh.

Academic Secretary of the Academic Council of the Almaty Academy
of the Ministry of Internal Affairs Republic of Kazakhstan named after Makan Yesbulatov,
Doctor of Law, Associate Professor, Colonel of Police,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: Kegembaeva@mail.ru

**The reflection of the philosophy
of criminal law in the constitutional provisions**

This article raises the question of universal values, philosophical ideals of this society. With regard to the field of criminal law, it can be noted that the norms of criminal law are intended to protect a certain group of values that are recognized as priorities in society. In this aspect, the rules of criminal law should be recognized by society as fair. This question of fair criminal responsibility and criminal punishment is much more philosophical than legal. As the author notes, recently there has been more work to appear on the issues of the philosophy of criminal law. Perhaps this is due to the modern period of the formation and development of statehood, when many that have become traditional values are reinterpreted. The philosophy of criminal law attracts researchers, because it allows to reveal the very essence of criminal law. Appropriate discourses on the responsibility of a person for the crime committed, on the possibility of his choice, on the proportionality of punishment, justice, etc., can be found in many works of famous philosophers. The author concludes that the criminal law defining the crime and the punishment for it must meet the main criterion: the punishment must be fair and necessary for the preservation of public order.

Key words: philosophy of criminal law, criminal law policy, justice, crime and punishment, the basic institutions of criminal law.

Кегембаева Ж.А.

ученый секретарь Ученого совета Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, доктор юридических наук, доцент, полковник полиции, Казахстан, г. Алматы, e-mail: Kegembaeva@mail.ru

Философия уголовного права и ее отражение в конституционных положениях

В данной статье поднимается вопрос об общечеловеческих ценностях, философских идеалах данного общества. Применительно к сфере уголовного законодательства можно отметить, что нормы уголовного права призваны защищать определенную группу ценностей, признанных приоритетными в обществе. В этом аспекте нормы уголовного законодательства должны олицетворять собой общественную справедливость. Этот вопрос обоснования справедливости уголовной ответственности и уголовного наказания является гораздо более философским, чем правовым. Как отмечает автор, в последнее время стало больше появляться работ, касающихся вопросов философии уголовного права. Возможно, это связано с современным периодом становления и развития государственности, когда переосмысливаются многие, ставшие традиционными ценности. Философия уголовного права притягивает исследователей, поскольку позволяет проявить саму сущность уголовного права. Соответствующие рассуждения об ответственности лица за совершенное преступление, о возможности его выбора, о соразмерности наказания, справедливости и т.п., можно встретить во многих трудах известных философов. Автор приходит к выводу, что уголовное законодательство, определяющее преступление и наказание за него, должно соответствовать главному критерию: наказание должно быть справедливо и необходимо для сохранения общественного порядка.

Ключевые слова: философия уголовного права, уголовно-правовая политика, справедливость, преступление и наказание, основные институты уголовного права.

Кіріспе

Қылмыстық заңнаманың әрі қарай жетілдіру сұрақтарын зерттеуге кіріскенде қоғамның жалпы адами құндылықтары, философиялық мұраттары туралы мәселені айналып өтуге болмайды. Соңғы кездері құқықтық ғылым саласында қылмыстық құқық философиясы мәселесіне қатысты еңбектер көбейе бастады. Мүмкін, бұл құндылықтарды дәстүрлі санайтын көпшілік қауымның басқаша ойлауымен, мемлекеттің қалыптасуы мен дамуының заманауи кезеңімен байланысты шығар.

Қылмыстық заңнама саласына қатысты қылмыстық құқық нормалары қоғамда басымды болып танылатын құндылықтардың белгілі бір тобын қорғауға борышты екенін айтуға болады. Бұл аспектіде қылмыстық заңнама нормалары өз алдына қоғамдағы әділеттілікті бейнелеуі керек. Қылмыстық жауаптылық пен қылмыстық жазаның әділдігін дәлелдеу мәселесі құқықтықтан гөрі мейлінше философиялық болып табылады.

Негізгі бөлім

Ю.В. Голик былай деп жазады: «Герменевтика және деконструкция әдістерінің көмегімен ерте ме, кеш пе әйтеуір қылмыстық құқықтың

барлық негізгі институттары талқыға салынатын болады. Герменевтика да, деконструкция да қаласа объективтік шындықтың философиялық таным бағыты ретінде қарастырыла алады. Ендеше, қаласаңыз да, қаламасаңыз да философиямен айналысуға тура келеді» (Борчашвили И.Ш., 2009: 8).

Өз кезеңінде Р. Лукич: «Құқыққа қатысты сұрақ әлемге немесе жалпы жаратылысқа қойылғандай сұрақ қойылады. Бірақ құқық қоршаған әлемнің бір бөлігі ғана, демек әлем туралы философиялық сұрақтардың жауабы құқық туралы сұрақтардың жауабындай сәйкес бола алмайды. Себебі құқық тұтас алынған қоршаған әлемнен, оның басқа да сәйкес бөліктерінен ерекшелене алады. Осыған орай арнайы құқықпен ғана айналысатын философияның болуы орынды» – деп жазған болатын (Лукич Р., 1981: 69).

И.Ш. Борчашвилідің пайымдауынша, «қылмыстық құқықты құқық ретінде мемлекет белгілеген қылмыстық-құқықтық нормалар жиынтығына сидырғаннан гөрі, оны қайырымдылық пен әділеттілік идеяларын өзіне сіңірген мейлінше жоғары субстанция ретінде түсінген жөн» (Борчашвили И.Ш., 2009: 245).

Қылмыстық құқық философиясы «жазаның заманауи жүйесін қалыптастыруға, қылмыстық құқықта марапаттау әдісін барынша қолдануға, қылмыстылық пен қылмыстылық емеске

кіріктірілген түсінік беруге көмектесе алады. Қылмыстың не екенін түсіне отырып, біз қылмыстың нақты құрамдарын уақытында айқын тұжырымдай аламыз және қылмыстық заңның өзін құрастыра білеміз, қылмыс пен теріс қылықты мейлінше айқын ажырата алатын боламыз» (Голик Ю.В., 2004: 11).

Жасаған қылмысы үшін адамның жауаптылығы туралы, істеген әрекетіне деген оның таңдауы, ерік-жігері туралы, сол іс-әрекетің моральдық-этикалық бағалануы туралы тиісінше талқылауларды белгілі философтардың көптеген еңбектерінен кездестіруге болады. Мәселен, Аристотель өз еңбектерінде «теңдестіруші және бөлуші» деп әділеттіліктің екі түрін атап көрсеті. «Теңдестіруші әділеттілік «арифметикалық пропорция» қағидаты болып табылады, алмасу қарым-қатынасын, шығынды өтеуді, мүліктік және кейбір басқа да қылмыстар үшін жаза тағайындауды қозғайды. Заң бұл ретте «тек шығынның айырмашылықтарына ғана назар аударады, ал адамдарға басқаларына сияқты тең қарайды». Бөлуші әділеттілікте, керісінше, адамның қоғамдағы жағдайы ескеріледі. Ол «геометриялық пропорция» қағидасымен жұмыс істейді, яғни абыройы мен қызметіне қарай алу. Лауазымға көтеруде, ар-намыс пен абыройға қарсы қылмыстары үшін жаза тағайындауда саяси қатынастардың бөлуші әділдігі қолданылады. Мысалы, егер бастық ұрса, оны ұрып жауап қайтарудың қажеті жоқ, егер бастықты ұрса, онда ұрып қана қоймай, жазалау да қажет» (Лейста О.Э., 2006: 46).

Проблеманың философиялық аспектілері көп жағдайларда адам жасаған қылмысы үшін қылмыстық тәртіпте қай жағдайларда және неге жауап беруі керек деген сұраққа жауап берумен байланысты болады. Мәселен, Канттың философиясы бойынша қылмыстық жауаптылықтың негізі есі бар жаратылыс ретінде заң бұзушының ерікті бостандығы болып табылады.

Канттың еңбектері қылмыстық құқықты философиялық ұғыну үшін аса маңызды. Кант адамның екі жақты табиғатын мақұлдады деп түсінік берген жөн. Болмыс әлемінің бір бөлігі ретінде адам қажеттілікке тәуелді. Алайда есі бар жаратылыс ретінде ол әлемдегі дүниені өзіне тартуға талпынады (бұл әлемге берген Канттың сипаттамасы), сондықтан да қылмыстық жауаптылыққа негіз болатын ерік бостандығын иеленеді. Қылмыстық жауаптылықтың негізі ретіндегі қылмыскердің ерік бостандығы туралы Кант идеясы қылмыстық мінез-құлық себебі, әрі оның соңынан болатын қылмыстық-

құқықтық зардап – қылмыстық жауаптылық пен жаза ретіндегі қылмыстық құқықтың классикалық мектебі деп аталатын ілімнің негізі болып табылады. Іс жүзінде бұл тұжырымдама қылмыстылық себептерінің проблемаларын зерттеуден бас тартуға әкеп соқтырды, осыдан қылмыстық құқықтың «классикалық мектебі» іліміндегі ең осал жердің бірі болды да, ол 19 ғасырдың аяғында заңгерлердің оның бастапқы тұжырымдамасынан бас тартуына себеп болды (Флетчер Дж., 1998: 126).

Детерминистикалық бағыт өкілдері жауаптылықтың, соның ішінде қылмыстық жауаптылықтың негізі өзгеше дәлелін тапты. Олардың пікірінше адам сыртқы мән-жайларға толығымен тәуелді. Ол ешқашан да, еш нәрсемен де еркін бола алмайды, оның қылықтары қандай да бір сыртқы факторлармен етене байланысты. Адамдардың қоғамдағы мінез-құлқы табиғаттағы кез келген процесс сияқты белгілі мөлшерде (қажеттілігіне орай) болжамды болады. Мұнымен адам санасы мен адам ерік-жігерінің белсенді рөлін олардың мойындамауы шарттасады. Мәселен, П. Гольбахтың пікірінше, «қажеттілік, іс-қимылмен нақты әлемді басқарушы, сол іс-қимылымен бәрі де жазмышқа тәуелді рухани әлемді де басқарады» (Гольбах П., 1940: 111).

Мұндай сенімнің арқасында француз материалистері қоғамға зиян келтірген қылмыскерлердің әрекетіне табиғи процестердің нәтижесінде (ысалы су тасқыны) келген зиян ретінде қарады. Осыған орай, олардың пікірінше, қоғам қылмыскерлермен табиғи апаттармен күрескендей күресуі керек. Сондықтан қоғам өзін-өзі сақтау мақсатында өзіне зиян келтірмек болғанды жазалай алады және жазалауы керек. Сонымен қылмыскер қылмыс жасауға ыңғайланған жағдайда, қоғам да өз мүддесін қорғауда оны жазалауға ұмтылуы керек.

Бұған детерминизмдегі тұрпайы материализм деп аталатын басқа бағыттың өкілдері (Молешот, Бюхнер) өзгеше қорытынды жасады. Олардың пікірінше, жеке адамның мінез-құлқына табиғи-биологиялық цикл факторы шешуші әсер етеді. Олар бұған тамақты, ауа-райын, тұрып жатқан елінің топырағын, мұрагерлікті, мінезді жатқызады. Осылардың ішінде ең шешуші мұрагерлік бастама болады. Бұл олардың жаратылысынан қылмыскердің болатындығы жайлы ойлауына әкеп соқтырды. Мәселен, Бюхнер көптеген қылмыскерлердің ми құрылысында атавизмнің, яғни арғытектік белгінің болатынын дәлелдеді. Ол олардың ми-

лары адал адамдардың миларына қарағанда өзгешелеу деп санайды. Қылмыскердің миы тарихқа дейінгі, ежелгі, жабайы адамның миына сәйкес келеді, атавизмнің әсерімен ежелгі адамның жабайы сезімдері (қатыгездік, құртуға құмарлығы, қан төгуге, адам өлтіруге, зорлық-зомбылыққа бейімдігі және т.б.) қылмыс жасауға әкеп соқтырады (Флетчер Дж., 1998: 132).

Бұл философиялық көзқарастар қылмыстық құқықтың антропологиялық мектебінің өкілдері қабылдаған болатын, негізін қалаушы – итальяндық Ч. Ломброзо. Мамандығы бойынша психиатр-дәрігер «моральдық азғындық қана емес, қылмыстың өзіндік нысанын да алып қарасақ, бұл – мұралық салдар» екенін дәлелдеді. «Қылмыстық адамның» бұл теориясы қауіпсіздік шаралары туралы мәселені көтеруге әкелді. Мұндайларға өлім жазасы, бас бостандығынан айыру, піштіру, стерилдеу және т.б. жазаларды қолдану ұсынылды.

Э. Дюркгейм: «Ломброзонның әдісі егер «автор күткендей нәтижені бергенде» сенімдірек болар еді», – деген пікір білдірді. Ломброзонның сынай келе, Э. Дюркгейм былай деп жазады: «бұл жалған қылмыстық типтің шындығында ешқандай ерекшелігі жоқ. Оның бойындағы көптеген әдеттер басқа жағдайларда да кездеседі. Тек байқайтынымыз, ол жүйкесі жұқарған типтерге әбден ұқсайды. Бұдан жүйкенің жұқаруы – көбінесе қылмысқа әкеп соқтыратыны шүбәсіз» (Дюркгейм Э., 1990: 296-297).

Қылмыстық құқықтың әлеуметтік мектебі (Лист, Принс, Ван Гамель, Фойницкий) «тұрпайы» материализм теорияшылдарынан адамның қызметі мен қылмыстық мінез-құлқына табиғи ортаның (ауа-райы, тамақтану) әсер етуі туралы ережені қабыл алды да, қылмыстылық факторлары туралы ілімге адам санасының ролін жоққа шығаратын адами, оның ішінде қылмыстық мінез-құлықтың жазмышын күні бұрын білу туралы ережені енгізді (Флетчер Дж., 1998: 132).

Әлеуметтік мектеп «жеке адамның қауіпті жағдайы» теориясын алға тартты, бұған сәйкес қоғамда өмір салты немесе жеке, психикалық ерекшеліктері қоғамға қауіпті адамдар бар. «Олар оба немесе алапес жұқтыру сияқты қауіп төндіреді» (Лист Ф., 2009: 103).

Бұл қауіп нақты бір қылмысты жасаумен байланысты да болмауы мүмкін. Сондықтан қоғамды қорғау мақсатында «әлеуметтанушылар» жасаған қылмысы үшін жазалаумен қатар (мұнысымен олар «антропологтардан» ерекшеленді) «қауіпті жағдайды»

тасымалдаушы адамның нақты қылмысты жасаған-жасамағанына қарамастан, қауіпсіздік шараларын қолдануды ұсынды (мұнан олардың антропологиялық мектепке ұқсастығын байқаймыз).

Әлеуметтік мектептің «жеке адамның қауіпті жағдайы» туралы идеясын және қауіпсіздікті алдын алу шарасын қолдану қажеттілігі соғысқа дейінгі уақытта Италия және кеңес қылмыстық заңнамасында қолданыс тапқанын айта кеткен жөн.

Тағы бір тоқталатын жайт, қылмыстық-құқықтық саясатта біз жалпы философиялық бастаулардан үлгі ала отырып, оның теориясын дайындауымыз қажет. Бұл ретте философиялық тәсілдердің маңыздылығын асыра бағаламау керек. Мысалы, А.Г. Безверхов пен А.В. Жуков философиялық ойлау тарихындағы жазалау теориясын зерделей келе, қылмыстық заңда жаза мақсатын анықтауға жол берілмейді деген қорытындыға келді, яғни: «Басқа жағдайда жетілмеген, шала ілім болып практикадан өткен жазаның теориялық модельдерінің бірі заңдық негіз болып бекітіліп кетеді» (Безверхов А.Г., 2001: 45). Біздің көзқарасымызша, мұндай тұжырым идеялық-философиялық құрамдас құқықтық норма құрылымында ақталмаған асыра бағалаудың нәтижесі болды.

Қорытынды

Іс-әрекетті қылмыстандыру, ол үшін жаза белгілеу – бұл адамдар арасындағы белгілі бір келісімнің нәтижесі. Жаза шарасы және оның қылмыс көлемімен шамалас болуы туралы мәселе тек теориялық тұрғыда шешілуі мүмкін емес. Әртүрлі қылмыстар мен олардың мөлшеріне қарай жаза тағайындауда заңнама бүкіл қоғамның әділ сенімімен және сезімімен санасуы керек. Қоғамға пайда келтіру мақсатында мемлекет мейлінше қатаң емес жаза тағайындауды белгілеп, тіпті жауаптылықтан босата да алады. Демек, төмендегі аксиоманы философиялық талдаудың басты қорытындысы деуге болады: қылмыс пен жазаны белгілейтін қылмыстық заңнама басты өлшемге сәйкес келуі керек: жаза әділ және қоғамдық тәртіпті сақтау үшін қажетті нәтижелерінен пайда келетіндей болуы керек

Қылмыстық заңнаманың ұғымдарын, санаттарын және негізгі институттарын философиялық түсіну қылмыстық және қылмыстық емес мінез-құлықтың жалпы ұғымын қалыптастыруға және сәйкесінше қылмысты теріс қылықтан шектеуге,

қылмыстық заңнаманың құрылымы мен мазмұнын оңтайландыруға, жазаның заманауи жүйесін негіздеуге мүмкіндік береді. Қылмыстық заңнаманың осындай философиясының негізгі ережелері Конституцияда Қазақстан халқының бостандығын, әділеттілік пен адамгершілік туралы қоғамдық түсінікті айқындайтын акт ретінде бекітілуі керек.

Әдебиеттер

- Голик Ю.В. Философия уголовного права: современная постановка проблемы // Философия уголовного права. – СПб: Юрид.центр Пресс, 2004. – С. 6-52.
- Лукич Р. Методология права. – М.: Прогресс, 1981. – 304 с.
- Борчашвили И.Ш. Уголовно-правовая политика Республики Казахстан в сфере защиты прав человека по действующему законодательству // Избранные труды: сб. трудов. – Караганда: КарЮИ МВД им. Б. Бейсенова, 2009. – С. 245-262.
- История политических и правовых учений / Под ред. О.Э. Лейста. – М.: Зерцало, 2006. – 568 с.
- Флетчер Дж., Наумов А.В. Основные концепции современного уголовного права. – М.: Юристъ, 1998. – 512 с.
- Гольбах П. Система природы, или о законах мира физического и мира духовного. – М.: Соцэкгиз, 1940. – 455 с.
- Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии / пер. с фр., послесловие А.Б. Гофмана. – М.: Наука, 1990. – 575 с.
- Лист Ф. Задачи уголовной политики. Преступление как социально-патологическое явление. – М.: Инфра-М, 2009. – 110 с.
- Безверхов А.Г., Жуков А.В. Теории наказания (в истории философской мысли): оқу құралы. – Самара: Изд-во Самарского ун-та, 2001. – 48 с.

References

- Golik YU.V. Filosofiya ugolovnoogo prava: sovremennaya postanovka problemy // Filosofiya ugolovnoogo prava. – SPb: Yurid. tsentr Press, 2004. – 6-52 s.
- Lukich R. Metodologiya prava. – M.: Progress, 1981. – 304 s.
- Borchashvili I.SH. Ugolovno-pravovaya politika Respubliki Kazakhstan v sfere zashchity prav cheloveka po deystvuyushchemu zakonodatel'stvu // Izbrannyye trudy: sb. trudov. – Karaganda: KarYUI MVD im. B. Beysenova, 2009. – 245-262 s.
- Istoriya politicheskikh i pravovykh ucheniy / Pod red. O.E. Leysta. – M.: Zertsalo, 2006. – 568 s.
- Fletcher Dzh., Naumov A.V. Osnovnyye kontseptsii sovremennogo ugolovnoogo prava. – M.: Yurist», 1998. – 512 s.
- Gol'bakh P. Sistema prirody, ili o zakonakh mira fizicheskogo i mira dukhovnoogo. – M.: Sotsekgiz, 1940. – 455 s.
- Dyurkgeym E. O razdelenii obshchestvennoogo truda. Metod sotsiologii / per. s fr., poslesloviye A.B. Gofmana. – M.: Nauka, 1990. – 575 s.
- List F. Zadachi ugolovnoy politiki. Prestupleniye kak sotsial'no-patologicheskoye yavleniye. – M.: Infra-M, 2009. – 110 s.
- Bezverkhov A.G., Zhukov A.V. Teorii nakazaniya (v istorii filosofskoy mysli): ok u k, uraly. – Samara: Izd-vo Samarskogo un-ta, 2001. – 48 s.